

*Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився (Шевченко, 571).*

Загалом Тарас Шевченко використовував традиційні порівняння, але більша частина їх – це оригінальні конструкції, де об'єкт і суб'єкт виражають індивідуально-авторське світосприйняття поета.

Отже, порівняння у функції предиката у поетичному тексті Тараса Шевченка виражають не тільки оцінні (позитивні і негативні) ознаки, що характеризують суб'єкт, а й психологічні емоційні смисли. Тобто семантика синтаксична базується на використанні не тільки художніх тропів, а й на внутрішній організації структури речень простого з порівняльним предикатом, простого ускладненого, порівняльним зворотом, складнопідрядного з підрядною порівняльною частиною та конструкцій із прихованим порівнянням на основі протиставлення семантики двох і більше предикатів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик / Іван Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
2. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
3. Шевченко Т. Г. Кобзар / вступ. ст. О. Гончара. Приміт. Л. Кодацької / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1985. – 640 с.
4. Яблуновська Г. В. Основи теорії літератури / Г. В. Яблуновська. – Миколаїв, 2009. – 135 с.

Статья посвящена характеристике предикатов с семантикой сравнения в поэтическом тексте Т. Шевченко. Выясняются особенности конструкций с ними как средств выражения эмоционально-оценочных характеристик субъекта.

Ключевые слова: предикат, сравнение, транспозиция, предикативная синтаксема.

The article is devoted to the characteristics of the predicates with semantics of comparison in T. Shevchenko's poetic text. Author analyzed features of the structures with them as a means of expressing emotional and evaluative characteristics of the subject.

Keywords: predicate, comparison, transposition, predicative syntaxeme.

УДК 811.161.2'38

Л.В. Підкамінна

ПЕРИФРАЗ ЯК ЗАСІБ ОБРАЗНОЇ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ У ПОЕТИЧНІЙ МОВОТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

У статті проаналізовано структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості перифразів у поезії Т.Г.Шевченка, виявлено їхні естетико-образні характеристики та механізми творення, виокремлено та досліджено основні тематичні групи, у межах яких відбувається перефразування.

Ключові слова: перифраз, вторинна номінація, індивідуалізація, поезія, семантичний еквівалент, стилістичні функції.

Специфіка індивідуально-образного розуміння дійсності обов'язково позначається на принципах добору художньо-виражальних засобів, необхідних для втілення авторського задуму, тому на сучасному етапі розвитку мовознавства актуальним є вивчення стилістичних засобів поетичної мови через призму ідіолекту письменника. У цьому плані значний інтерес має поетична мовотворчість Т.Г. Шевченка – неперевершеного майстра слова, який, збагативши українську літературу новими темами та ідеями, став новатором і в пошуках словесно-виражальних форм та засобів. Одним із важливих образних засобів у Шевченковій поезії є перифраз – образно-переносне і описове найменування предметів, явищ, істот, осіб тощо [9, 435].

Перифрази були об'єктом зацікавлень багатьох мовознавців: Ш.Баллі, В.В.Виноградова, І.Р.Гальперіна, Л.К.Жулинської, О.М.Кожина, М.М.Кожиної, П.І.Колосова, А.І.Новикова, Л.М.Синельникової, В.П.Уткіної та інших. В українській лінгвістиці питанням вивчення перифразів присвячені роботи А.П.Коваль, М.П.Коломієць, М.М.Пилинського, О.Д.Пономаріва, О.О. Потебні, Є.С.Регушевського, Н.М.Сологуб тощо. У мовотворчості Т.Г. Шевченка перифрази досліджували А.К.Мойсієнко, В.М. Русанівський, С.А.Січкара. Однак неоднозначність у інтерпретації перифраза (як номінативної або стилістичної одиниці), невизначеність його категорійних та структурних особливостей (І.Р.Гальперін, І.Ю.Кобилянський, О.М.Кожин, Д.Е.Розенталь вважають, що найменшою одиницею, за допомоги якої може виражатися перифраз, є словосполучення, а Н.М.Сологуб, Є.С.Регушевський схиляються до думки, що перифраз може бути виражений як словосполученням, так і словом, а іноді й цілим реченням), відсутність комплексного аналізу образних, функціональних та структурних особливостей перифразів у поетичному доробку Т.Г.Шевченка зумовлюють потребу в подальших дослідженнях.

Мета статті – дослідження ролі перифразів у процесах індивідуалізації образів ліричних персонажів у поетичній мовотворчості Т.Г.Шевченка, аналіз структурно-семантичних та функціонально-стилістичних

особливостей перифразів, виявлення їхніх естетико-образних характеристикта механізмів творення. Серед основних **завдань**: 1) проаналізувати характерні особливості використання перифразів у мовотворчості Т.Г.Шевченка; 2) з'ясувати стилістичні та образні функції тропа, особливості його конотацій; 3) визначити основні тематичні групи, у межах яких відбувається перифразування.

Перифраз як стилістичний прийом, метою якого є непряме, описове позначення предметів, осіб, явищ дійсності має переважно емоційно-експресивний характер і на основі певної ознаки, істотної в конкретному контексті, формує оцінку, сприяє яскравості, виразності зображення.

Троп функціонує як семантичний еквівалент описуваного явища. Еквівалентність перифраза є його іманентною ознакою: денотативна частина значення тропа та прямої номінації тотожні, різниця міститься у стилістичних та образних якостях. У порівнянні з іншими художніми засобами перифраз має значно вищі емоційно-експресивні потенції, адже «виразність перифраза полягає в тому, що в його художній структурі завжди має місце елемент певної загадки, яку читачеві необхідно віднайти для того, аби зрозуміти, про що йдеться в перифразі» [2, 219]. Однак зрозуміти «загадку» читач може лише за умови активного використання фонових знань. Наприклад, Шевченкові перифрази «червоні жупани» (козаки), «китайкою покрились козацькі очі» (смерть козака), «нехрещені діти» (русалки) містять у своєму значенні конотативний етнокомпонент, який можна зрозуміти лише знаючи міфи, історію, традиції українського народу.

Як слушно зауважив А.К. Мойсієнко, при декодуванні Шевченкового тексту неважко помітити, що поет в образному осмисленні денотативного слова широко послуговується як перифрастичними виразами, в основі яких лежить народний досвід, історико-культурна традиція і які, по суті, становлять власне фраземний узус («полягти головою» – загинути: «А коли почуєш, що на чужімполі Поляг головою, – нишком помолись» (І 143.644); «христа ради просити» – жebraкувати: «А в пилипівку, сірома, Христа ради просить» (ІІ 68.242)), так і суто індивідуальними, оригінальними: «в сем'ї вольній, новій» (І 371.21), «незамкнута тюрма» (ІІ 117.6), які нерідко ставали також загальноновживаними, загальнонародними [4, 136].

У поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка спостерігаємо виразну тенденцію замінювати однослівну номінацію образною перифрастичною конструкцією з метою характеристики ліричного персонажа: *хамів син (Ярема), чортів син (жид), презавзятий патріот (пан), пекельнії діти, груші гнилобокі (конфедерати), скверний гад (князь), блудний котюга (Давид), цвіт рожевий (Катерина), кат людський (цар), людські шашелі (пани), неодокований сіряк (кріпак), нехрещені діти (русалки), гості заковані (в'язні), оддоєні щенята (цесаревичі)* і под.

Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розтрощить трон, порве Порфиру,
Роздавить вашого кумира,
**Людській шашелі. Няньки,
Дядьки отечества чужого!**
(ІІ 368.14)

Дивіться, що роблять у титаря в хаті
Пекельнії діти. (ІІ46.776)

Перифрази характерологічного плану Шевченко часто використовує у присвятах, звертаючись до свого на той час уявного, але об'єктивно існуючого адресата: *великий чудотворче, возлюбленник муз і грацій* (Щепкін у „Неофітах”), *кроткий пророк, обличитель жестоких людей неситих* (Марко Вовчок у вірші „Марку Вовчку”), *великомученик святий, пророк Божий* (Лермонтов у поезії „Мені здається, я не знаю...”), *неборака, праведная душе* (Котляревський у вірші «На вічну пам'ять Котляревському») і под.

Троп безпосередньо транслює авторське ставлення до ліричного персонажа. Аксіологічний компонент значення перифраза залежить від типу художнього образу. Виключно негативну конотацію мають у поезії Т.Г. Шевченка перифрази, пов'язані із образами «пан» (*годований кабан, ледащо, потомок гетьмана дурного*), «цар» (*аспід неситий, людоїд, змії*), завжди позитивну містять перифрази, які є вторинною номінацією Діви Марії: *Скорбящих радість, Свята Матір, благоуханний сельний крин, Всеблагая, Цариця неба і землі, достойно петая, пречистая, мій пресвітлий раю* тощо.

Таким чином, у поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка перифраз не лише робить виразнішим текст, а й індивідуалізує, увиразнює конкретний образ. Виконуючи таку функцію, троп часто вживається після прямої номінації для уточнення, характеристики вже названого ліричного героя: «*Доню моя, доню моя, Цвіте мій рожевий!*» (про Катерину) (І 96.190); «*І Оксану, мою зорю, Мою добру долю, Що день божий умивали...*» (І 358.27); «*Княжно моя безталанна, Знівечений цвіте*» (ІІ 33.383).

Проте у поезії Т.Г. Шевченка наявне й інверсійне розміщення перифраза. Майстер слова використовує перифраз як елемент пролепсису, який має на меті короткочасну затримку, віддалення прямої номінації перифразом [5, 247]. У такому разі перифраз є широким і часто незрозумілим найменуванням; його неясність інтригує читача, заставляє очікувати появи більш точної, конкретної назви: «*То й побачите, що ось що Ваші славні Брути: Раби, подножки, грязь Москви, Варшавське сміття – ваші пани*

Яснофельможній гетьмани» (I 351.160); *«Стоїть в Селі Суботові На горі високій Домовина України, Широка, глибока. Ото церков Богданова»* (I 327.502). Такий стилістичний прийом активізує увагу реципієнта, спонукаючи його шукати художній об'єкт, який має риси і якості, сформульовані перифразом.

Більшість шевченкознавців зауважують надзвичайну художність лірики поета, його вміння «малювати» словом. Реалізуючи це вміння, замість прямих номінацій, детального опису пейзажу, пори року Т.Г. Шевченко часто використовує складні перифрастичні сполуки: *«...Шелестить пожовкле листя по діброві [осінь]; гуляють хмари [хмарно]; сонце спить [ніч]»* (I 179. 2124). У таких контекстах перифраз «своїм характером наближається до метафори або метонімії, виражаючи семантику слова чи словосполучення переносно, за принципом подібності або суміжності» [6, 547].

У поетичній мовотворчості Т.Г. Шевченка перифраз досить часто формується на основі інших тропів: метафори (*лягло сонце за горою* (зайшло за обрій), *груші гнилобокі* (конфедерати), *лебедики* (москалі); метонімії (*червоні жупани* (козаки)); синекдохи (*щире серце, несите око*). Зазначені тропи стають інструментарієм для вторинних образних номінацій: *«Лягло коцьми[загиноюло] людей муштрованих [солдатів]чимало»* (I 344.44), *«Вміла мати брови дати, карі оченята [вроду], Та не вміла на сім світі Щастя-долі дати»* (I 95.156)

Системність у використанні перифразів у поезії Т.Г. Шевченка дозволяє виокремити основні тематичні групи, у межах яких відбувається перефразування: 1) *назви історичних осіб та культурних діячів: поганець, наймит москаля* – про Понятовського (I 135.306), *батько, орле сизий* – про Основ'яненка (I 121.93); *запорожець, лихом недобитий* – Семен Палій (II 50.66); 2) *назви країн, місцевостей: колись козацьке село* – Монастирище (II 40.42); *Божий рай* – Гетьманщина (II 40.74); *край прекрасний, розкошний, багатий* – Україна (II 45.40); 3) *соціальні явища: «То не вмерлі, не убиті, Не суда просити! Ні, то люди, живі люди, В кайдани залиті»* (I 270.224); *привести дитину* – народити (II 27.155); *лягти спати* – померти (I 121.103); 4) *імена, назви ліричних персонажів: сирота убогий, попихач жидівський* – про Ярему (I 136.346); *красо молодая* – княгиня (II 26.106); *знівечений цвіте* – княжна (II 33.384); *мій друже вбогий, нелукавий* – доля (II 261.16); 5) *назви людей за професією, родом діяльності: синемундирічасові* – тюремники (II 17.6); *гості заковані* – в'язні (I 17.3); *славні небожата* – запорожці (II 44.16); *Петрові собаки* – воєводи (II 45.62); 6) *природні явища: «Попрощалося ясне сонце з чорною землею»* (II 41.115); 7) *назви релігійних понять: Небесний Владика* (II 42.126), *всевидящє око* (II 259.73) – Бог.

Найбільш улюблені поетом образи мають цілу низку вторинних перифрастичних номінацій. Наприклад, Дніпро: *дужийдід* (I 234.28), *ревучий* (I 371.8), *сивий наш козак* (II 39.17), *батько* (II 306.10), *море* (I 125.49); думи: *понуридїти* (I 286.2), *квітимої, діти* (I 124.16), *діти нерозумні* (I 126.115), *слава злая* (II 47.1)тощо.

Непродуктивними семантичними моделями, більш характерними для пізніх періодів творчості Т.Г.Шевченка, є перефразування на основі прономінації: *червонолиця Діана* (про місяць) (II 94.13), *сестро Феба молодая* (муза) (II 262.2), *поклонялися Пріапу* (віддавалися насолодам кохання) (II 247.148).

Синтаксична організація перифраза дає підстави деяким науковцям трактувати цей троп як стилістичну фігуру [8, 130]. Однак не завжди перифраз функціонує як словосполучення чи речення, інколи у художньому тексті це лише одне слово: *«Молодую мою силу багаті купили»* (I 280.39). На подібний різновид перифразів у Шевченковій мовотворчості звернув увагу В.М. Русанівський: *«...це використання постійного епітета замість слова, до якого він звичайно відноситься»* [7, 229]. Такі перифрази можуть мати фольклорне походження: *«Коли ж милий на тім боці, Буйнесенький, знаєш, Де він ходить, що він робить, Ти з ним розмовляєш»* (I 80.22). Або бути оригінальними, оказіональними: *«Дивлюсь, цар підходить до найстаршого... та в пику його як затопить... Облизався неборака; та меншого в пузо... той меншого, А менший малого, А той дрібних, а дрібнота Уже за порогом...»* („Сон”)

За граматичною структурою виокремлюємо такі різновиди перифразів у поетичній мові Т.Г. Шевченка:

1. Перифрази, головний компонент яких виражений іменником: N: *батько* (Основ'яненко) (I 121.93), *поганець* (Понятовський) (I 135.306); A+N: *преславнії компаніїці* (запорожці) (II 57.47); N+A:*сирота убогий* (Ярема) (I 136.346); *слава злая* (думи) (II 47.1); N+N: *наймит москаля* (Понятовський) (I 135.306); *цар-пророк* (Давид) (II 83.77).
2. Дієслівні перифрази (головний компонент – дієслово)(V+N/N+V): *Вмитися сльозою* (заплакати): *«Не журиється Катерина – Вмиється сльозою, Возьме відра опівночі, Піде за водою»*(I 93.62); *рости в наймичках* (бути бідною, простою дівчиною): *«У Йосипа, у тесляра Чи бондаря того святого Марія в наймичках росла»* (II 311.28).
3. Перифрази, основою яких є субстантивовані прикметники (дієприкметники) (S): *«Встань же, Боже, твою славу Гордий зневажає»* (Ic.362.152); *«Уже вбогі ворушились, На труд поспішали»*(Ic.276.492).

Спектр стилістичних функцій перифразів тісно пов'язаний з їхньою емоційно-оцінною конотацією. В мові Т.Г. Шевченка перифрази можуть передавати відтінки а) урочистості: *«А ти, пречистая, святая,*

Ти, сестро Феба молодая! [муза] Мене ти в пелену взяла / геть у поле однесла» (П 262.1); б) зневаги: «А той, бугай собі здоровий, У храмині своїй кедровій Лежить...» (про сина царя Давида) (П 83.115); в) іронії, сарказму: «Та де ж вона, тая цяця? (про царицю)... А я, дурний, не убачивши Тебе, цяце, й разу, Та й повірив тупорилим Твоїм віршомазам» (І 272). Для створення іронії перифраз в контексті часто набуває прямопротилежного значення, має місце енантіосемія: «Не жаль на злого, коло його / слава сторожем стоїть. А жаль на доброго такого, Що й славу вміє одурить» (П 97.1).

Виразною стилістичною функцією перифрази у поетичній спадщині Т.Г.Шевченка є евфемізація. Поет замість грубих слів вживає описовий перифрастичний вислів, пом'якшуючи брутальність. Наприклад, у поезії «ПС», змальовуючи сатиричний портрет псевдоліберала-кріпосника, поет додає такий штрих: «ще в селі своїх дівчат перебирає» (П 97.21). Перифрази використано замість вислову «відрубані голови» у поезії «Полякам»: «Поникли голови козачі, неначе стоптала трава, Україна плаче, стогне-плаче! За головою голова Додолу пада» (П 48.18). Лексему «померти» Т.Г. Шевченко замінює на перифрази «лягти спати», «лягти в землю», «навіки заснути», «на той світ перейти», «з труною одружитися»: «Добре, мамо, Що ти зараннеспатъ лягла, А то б ти Бога прокляла За мій талан» (П 119.19); «Нехай ще раз усміхнеться Серце на чужині, Поки ляже в чужу землю В чужій домовині» (І 121.103)

В.П. Москвін вважає вміння створювати перифрази важливою рисою індивідуального стилю, яка здатна визначати його багатство й різноманітність [5, 233]. Філігранна робота над словом тривала у Т.Г. Шевченка все життя. Редагуючи власні твори, поет увиразнює й перифрази:

Варіант автографа в «Малійкнижці»:	«Кобзар» 1860 року:
<i>Іде в покої – лютий,</i>	<i>Іде в покої... Скверний гаде!</i>
<i>Куди ти лізеши? Схаменись.</i> (П 392)	<i>Куди ти лізеши? Схаменись.</i> (П 32)
А часто взагалі замінює прями номінації, займенники перифразами:	
«Гайдамаки» (1841 рік):	«Кобзар» 1860 року:
<i>Вбийте його, а собачат</i>	<i>Убийте пса! а собачат</i>
<i>Своєюзаріжу!</i>	<i>Своєюзаріжу</i>

На думку Ф.Ващука, у цьому випадку «Шевченко дібрав перифраз, часто вживаний ним для сатиричного зниження образів; презирливе слово «пес», логічно підкреслене знаком оклику, переносить всю силу люти й гніву на сзуїта» [1, 28].

Отже, перифрастичні характеристики, спроектовані на конкретний денотат, актуалізують і розкривають художній образ, сприяють його індивідуалізації, конденсації його визначальних рис. Перифраз у поетичній мовотворчості Т.Г.Шевченка не обмежується власне номінативною функцією, а моделює образні індивідуальні особливості художніх реалій. Широке використання перифразів поетом зумовлене здатністю тропу активно впливати на читача, непрямо нав'язуючи відповідні емоційно-оцінні реакції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ващук Ф. Творчо-редакційна робота Шевченка над поемою «Гайдамаки» / Федір Ващук. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20Lfk/2010_9/04.pdf
2. Галич О. Теорія літератури: [підручник]; за наук. ред. О. Галича / Галич О., Назарець В., Васильєв С. – Київ : Либідь, 2001. – 488 с.
3. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
4. Мойсієнко А.К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша / А.К. Мойсієнко. – К. : Вид-во „Сталь”, 2006. – 304 с.
5. Москвін В.П. Выразительные средства русской речи: тропы и фигуры. Общая и частные классификации. Терминологический словарь / В.П. Москвин. – [изд. 2-е, существ. перераб. и доп.]. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – 376с.
6. Літературознавчий словник-довідник / [Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.
7. Русанівський В.М. У слові – вічність / В.М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 2002. – 240 с.
8. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В.Ф. Святовець. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 176 с.
9. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В.М. Русанівський, В.М.Тараненко та ін.]. – К. : Укр.енцикл., 2000. – 752 с.
10. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / [редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т.1. (Поезія 1837–1847). – 2003. – 784 с.
11. Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / [редкол. : М.Г. Жулинський (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 2003. – Т.2. (Поезія 1847–1861). – 2003. – 784 с.

В статті проаналізовані структурно-семантичні та функціонально-стилістичні особливості перифразів в поезії Т.Г. Шевченка, виявлені їх естетико-образні характеристики та механізми створення, виділяються та досліджуються основні тематичні групи, в рамках яких відбувається перифразирование.

Ключові слова: перифраз, вторична номінація, індивідуалізація, поезія, семантичний еквівалент, стилістичні функції.

The structural and semantic, functional and stylistic features of paraphrase in Taras Shevchenko's poetry have been analyzed, their aesthetic and imaginative descriptions and mechanisms of creation have been identified; the main thematic groups within which paraphrasing takes place have been examined in the article.

Key words: paraphrase, individualization, poetry, semantic equivalent, stylistic functions.